

УДК 012:94(477)

Євген Шпаргало,

мол. наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна

E-mail: Shpargalo@nbuv.gov.ua

Книжкові видання діаспори як джерело вивчення антигетьманського повстання (листопад – грудень 1918 р.)

Проаналізовано видання з фондів відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВЗУ НБУВ), присвячені антигетьманському повстанню. Наявна література дає можливість побачити різноманітність поглядів на події кінця 1918 р.

К л ю ч о в і с л о в а: фонд відділу зарубіжної україніки НБУВ, Українська революція 1917–1921 рр., антигетьманське повстання, Українська держава, Директорія УНР, емігрантські видання з історії.

Щойно виповнилося сто років з часу антигетьманського повстання, – події, що справила великий вплив на подальший перебіг визвольних змагань в Україні у першій чверті ХХ ст. У середовищі української еміграції повстання проти гетьмана викликало бурхливу дискусію, яка широко відображена у виданнях діаспори, що зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Наявна література висвітлює діаметрально протилежні думки з приводу цієї події: представники гетьманського табору наголошують, що це повстання – зрада держави, яка зрештою посприяла захопленню України більшовиками; представники УНР наполягають у своїх публікаціях на тому, що повстання було необхідним заради порятунку української самостійної державності.

Про антигетьманське повстання писали різні за своїми політичними поглядами автори. У фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ зберігаються дослідження Дмитра Дорошенка, Івана Кедрина, Ісаака Мазепи, Дмитра Гирського, Петра Солухи, Євгена Коновальця, Олександра Удовиченка, Петра Мірчука, спогади Дмитра Донцова, Осипа Назарука, Лонгіна Цегельського, Юрія Артюшенка, а також збірники, видані гетьманськими організаціями діаспори. Кожна праця, що розглядається у статті, має свої особливості, зумовлені приналежністю авторів до різних політичних таборів, адже кожен з них розглядав ті події крізь призму власних поглядів і переконань.

У другому томі «Історії України 1917 – 1923 рр.» Д. Дорошенка (1882–1951) висвітлюється весь

період існування Української Держави, аналізуються спроби урядовців розбудувати модель української державності у вигляді гетьманату. Варто нагадати, що з 20 травня по 14 листопада 1918 р. Д. Дорошенко обіймав посаду міністра закордонних справ Української Держави. Його праця є дуже інформативною, тут наводяться різні тогочасні документи, зокрема укази гетьмана, декларації уряду, листування, а також уривки газетних статей. За словами урядовця, П. Скоропадський з самого початку намагався порозумітися з різними українськими політичними силами, але вони не виявляли бажання до співпраці [4, с. 379].

Іншим важливим моментом останніх місяців правління гетьмана, на думку дослідника, була складна міжнародна обстановка. «Наближалася ліквідація війни, а разом з нею і остаточне вирішення долі держав, що постали на руїнах Російської імперії й мали постати на місці імперії Австро-Угорської. Супроти цього Україні треба було скоріше досягти внутрішньої консолідації й вступити в зносини з державами Антанти, щоб добитись від них визнання» [4, с. 391–392]. Ситуація потребувала налагодження контактів з Антантою, а також негайного створення коаліційного уряду з представників різних партій. Останнє і сталося: 24 жовтня 1918 р. був сформований новий Кабінет Міністрів. Але цей крок, на жаль, не об'єднав українські політичні сили. «Хоч Національний Союз і приймав діяльну участь у сформуванні й зазначений склад кабінета був остаточним зложеною за його згодою, однак провідники Нац. Союзу вважали за потрібне негайно по оповіщенні призначення цього кабінета Гетьманом публічно оголосити устами голови союзу В. Винниченка, що Національ-

ний Союз не бере на себе відповідальності за діяльність нового кабінету й буде стояти до нього в опозиції» [4, с. 398]. Не було успіхів і на переговорах з державами Антанти. Тому в цій непростій ситуації «Гетьман зважився на дуже тяжкий крок, який здався йому в тих трагічних обставинах самотнім ратунком: на проголошення ідеї федеративного зв'язку з майбутньою не большевицькою Росією» [4, с. 414].

І хоча Д. Дорошенко спочатку виправдовував цей вимушений крок, пізніше він визнав його помилковість. «Події дуже скоро показали, що грамота 14 листопада не тільки не допомогла вдержати цілісність України і врятувати її від руїни, але навпаки: ще більше розпалила політичні пристрасті, давши повстанцям в руки той агут, ніби вони боронять Україну від поневолення Московією. Як побачимо далі, проголошення федерації не приєднало Гетьману скільки-небудь значного числа прихильників з поміж русофільських елементів, але за те відштовхнуло від його національно настроєних українців» [4, с. 416]. Сподівання П. Скоропадського на Антанту були марними – ніяка допомога не прийшла. А спроба залучення представників білогвардійського руху до боротьби з повсталими лише призвела до переходу більшості українських військових частин гетьмана на бік Директорії УНР. Владу П. Скоропадського було повалено.

Позиції прихильників Української Держави обстоюються і у праці «Від легенд до правди» [14], яку написав політичний діяч ЗУНР Л. Цегельський (1875–1950). Автор доволі детально описує тодішні перипетії боротьби між різними політичними силами. У його спогадах чітко простежуються симпатія до Української Держави Скоропадського і антипатія до Директорії УНР. Весь свій негатив Л. Цегельський пояснює «соціалізмом» діячів Директорії. На його думку, соціалісти активно протистояли Гетьману, бо останній скасував чимало їхніх законів. «Їхня деструктивна агітація стелила дорогу большевикам. Доказом цього – легкість, з якою большевики викинули Центральну Раду, а опісля так само Директорію» [14, с. 27].

Л. Цегельський звинувачує Січових Стрільців, закидаючи їм зраду Галичини. В умовах війни ЗУНР з поляками і боїв за Львів, які точилися у листопаді 1918 р., гетьман П. Скоропадський збирався надати допомогу західнякам. Але офіційно виступити проти Польщі він не міг, бо це б ще більше ускладнило і так непрості відносини з Антантою. Тому запланували зробити так, щоб Січові Стрільці вирушили на допомогу Українській

галицькій армії «добровільно». Цей крок міг допомогти ЗУНР закріпитися у Львові, витіснивши повністю польські сили звідти. Проте січовики вирішили підтримати антигетьманське повстання, а не ЗУНР. У цій ситуації, на думку автора, негативну роль відіграв О. Назарук. Будучи делегованим до Січових Стрільців, щоб загітувати їх допомогти у битві за Львів, він, натомість, погодився з наполяганнями В. Винниченка залишити стрільців як найбільш дієздатну військову силу для наступу на Київ. «На їх завваги, що Львів пропаде, Винниченко нарисовував їм принадливу картину переможної повстанчої армії українського селянства, що зі Стрільцями на чолі візьме Київ, а потім піде на Львів, здобуде його, одним махом та викине Ляхів за Сян і Вислу» [14, с. 81].

Український історик, політичний діяч і журналіст, безпосередній учасник війни проти большевиків І. Кедрин (1896–1995) у своїй книзі «Викривлена правда» [7] дає відповідь на звинувачення Л. Цегельського. Його праця розкриває бачення подій кінця 1918 р. діячами Української Народної Республіки. І. Кедрин наголошує, що у своїх спогадах Л. Цегельський упереджено ставиться до різних регіонів України: «Галичину автор глорифікує, Наддніпрянщину змальовує в найчорніших барвах» [7, с. 7]. Праця Л. Цегельського, на думку І. Кедрина, характеризується тим, що «червоною ниткою тягнеться через цілу книжку презирство до тієї української наддніпрянської інтелігенції, яка переводила на Наддніпрянщині революцію і в огні та крові творила молоду державу» [7, с. 7]. При цьому не враховуються суспільно-політичні умови, що склалися в тому регіоні. Автор ставить у провину Л. Цегельському й те, що ідеалізуючи Українську Державу, він фактично не помічає заслуг УНР, а потім і Директорії [7, с. 12–13].

І. Кедрин не згоден із звинуваченнями Січових Стрільців у зраді, бо вони «погодилися взяти участь у повстанні проти Гетьманату не з соціальних, а саме з національно-політичних причин» [7, с. 14].

Сучасним дослідникам вітчизняної історії необхідно враховувати міркування О. Назарука (1883–1940), які він подає у праці «Рік на Великій Україні» [11]. Зазначимо, що О. Назарук був відомим громадсько-політичним діячем Західної України. На початку листопада 1918 р. його відряджають до Києва для переговорів про допомогу ЗУНР від гетьмана П. Скоропадського. Праця О. Назарука цікава тим, що події на Наддніпрянщині

висвітлює уродженець Галичини, який виріс в інших суспільно-політичних реаліях, він часто звертає увагу на багато речей, які здаються йому незвичними. Як вже говорилося, на загострення відносин з державами Антанти, які підтримували створення польської держави, Гетьман у тих непростих умовах йти не хотів. Тому галичанам було запропоновано неофіційну допомогу Січових Стрільців, які мали вирушити на захід, а потім перейти на бік ЗУНР. Але, як відомо, після П. Скоропадського О. Назарук мав зустріч з В. Винниченком, який намагався переконати його в недоцільності вищезгаданого плану, «бо проти Гетьмана, який має чорносотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстання й січові стрільці мали бути авангардом цього повстання» [11, с. 7].

Прибувши до місця дислокації Січових Стрільців у Білій Церкві, О. Назарук переконався, що вони дійсно не підтримують план походу на Львів, бо стрілецтво «зв'язане передовсім з державними інтересами Великої України, та що Київ важніший чим Львів» [11, с. 8]. Отже, на момент прибуття делегатів від ЗУНР Січові Стрільці вже були налаштовані на повстання проти Гетьмана. І все-таки О. Назарук виступав за те, щоб допомогти Львову. «Інстинктом відчував я, що скріплення української державности скорше можливе в Галичині, чим на Великій Україні. Але не було ради: люде, що довго сиділи тут і знали Україну краще, чим я, думали інакше» [11, с. 8–9].

Ще одним репрезентантом бачення подій 1918 р. з точки зору УНР є І. Мазепа (1884–1952), який очолював український уряд у 1919–1920 рр. Про добу визвольних змагань він видав трьохтомну працю, в першій частині якої викладено погляди автора на гетьманат і його повалення. Для І. Мазепи «доба гетьманщини була штучним припиненням революційного руху» [9, с. 58]. Політику гетьманського уряду автор вважає цілком антиукраїнською. «Йшла рішуча й безоглядна реставрація старого дореволюційного ладу як в соціальному, так і в національному розумінні. Все українське впало в підозріння. Адміністрація в центрі й на місцях підбиралась із реакційних російських елементів» [9, с. 58]. Зрозуміло, що повстання проти П. Скоропадського для І. Мазепи є правильним. «Не зважаючи на свої кінцеві невдачі, про які буду говорити нижче, протигетьманське повстання відіграло історичну роль в українській визвольній боротьбі» [9, с. 59].

Для дослідження подій доби визвольних змагань, доби гетьманату зокрема, важливим джере-

лом є праця «Україна у війні за державність» [13], яку написав генерал армії УНР О. Удовиченко (1887–1975). Із лаконічно описаних подій 1917–1921 рр. виокремимо ту частину, де автор оцінює добу гетьманату. «Державний переворот, який скінчився проголошенням ген. П. Скоропадського гетьманом України, зустрінуту було в українських частинах майже спокійно. Для української молоді, вихованої на історичних традиціях минулого тої, що складала в той час молоду Українську Армію, нова форма влади на чолі з гетьманом навіть імпонувала» [13, с. 40]. Втім, сипатії з боку проукраїнськи налаштованих військових невдовзі зникають через дії П. Скоропадського, зокрема через звільнення всіх молодих офіцерів, які не мали спеціальної освіти. «Цей акт цілковито відштовхнув від гетьмана українських старшин, які цей акт, цілком справедливо, вважали за національну зраду. Справді, найкращий і патріотичний елемент був позбавлений можливості служити в рідній армії» [13, с. 44].

Невдоволення новою владою посилювалося і через діяльність проросійських організацій, які за правління Гетьмана розгорнули в Україні широку діяльність. «Десятки тисяч російської інтелігенції, учених, видатних політичних діячів та просто бувших царських урядовців втікало з Московщини в Україну, де рятували своє життя від большевицького терору. Відпочивши від пережитих страхів, що їх вони зазнали в Московії, ці люди розпочали енергійну акцію проти визвольних змагань українського народу» [13, с. 44]. Тому повстання, яке почалося після оголошення Гетьманом грамоти про федерацію, на думку О. Удовиченка, було цілком закономірним, а приєднання до Директорії більшості військових частин та десятків тисяч повстанців надало всьому цьому «справді народні форми» [13, с. 46].

Про зміну ставлення до Гетьмана військових ідеться і у спогадах сотника армії УНР Ю. Артюшенка (1899–1990) [1]. Як і О. Удовиченко, цей автор поставився до гетьманського перевороту спокійно. І це цілком зрозуміло, адже ідеї гетьманату були тоді популярними. До того ж, дався в знаки той факт, що П. Скоропадський у 1917 р. командував Першим Українським корпусом. Однак лояльне ставлення Ю. Артюшенка до Гетьмана також тривало недовго. «Причиною цього стало те, що проблема власнопідметних українських збройних сил (не говорячи вже про проблеми, зв'язані з національною і соціальною політикою) стала зразу ж під загрозою московських військових кол, що,

як мухи мед, обсіли гетьмана П. Скоропадського» [1, с. 31]. Тому той факт, що українські військові частини не підтримали Гетьмана у боротьбі з повстанцями, не дивує. «Ясно, що симпатія всіх давніх національних військових частин була по стороні Директорії. Владу гетьмана Скоропадського, в законності якої вони й раніше сумнівалися, тепер вважали за ворожу Україні» [1, с. 32–33].

У праці одного з представників гетьманського табору Д. Гирського (справжнє ім'я – Дмитро Левчук, 1900–1977) «Дивні способи виправдовування антидержавної політики» [2] критикується Центральна Рада і Директорія, а на противагу їм позитивно оцінюється Українська Держава. Що важливо, у цій книзі багато посилань на інші видання різних авторів, котрі описували дані події, як прибічників, так і противників гетьманату. Д. Гирський засуджує всіх, хто брав участь у повстанні проти Гетьмана, адже їх дії призвели до захоплення України більшовиками. Автор наголошує, що П. Скоропадський пропонував усім українським партіям співпрацю, однак опозиційні сили не були готові до спільних дій.

Д. Гирський виправдовує такий суперечливий крок П. Скоропадського, як видання грамоти про федерацію, адже вона була прийнята під тиском держав Антанти. Дослідник вважає, що це був тактичний крок, який давав змогу виграти час і не втратити все, що було здобуто упродовж гетьманського правління. Опонентам він пропонує згадати обережну політику Центральної Ради протягом 1917 р., коли всі вимоги українських політиків зводилися до автономії і до постійного пошуку компромісів з Тимчасовим урядом. «Прочитавши грамоту Гетьмана і повідомлення нового Кабінету Міністрів – рекомендується порівняти їх із текстами 1-го, 2-го і 3-го універсалів Центр. Ради, які проголошували українські соціалісти, а також пригадати події на маргінесі тих універсалів і тогочасну політичну ситуацію» [2, с. 158]. На відміну від Центральної Ради, наголошує автор, П. Скоропадський не випрошував автономії в російського уряду, а «закликав Дон, Кубань, Кавказ, Крим і Денікіна організувати спільний виступ проти московських більшовиків» [2, с. 159]. Тобто, Гетьман своєю грамотою проголосив союз з різними державними утвореннями заради боротьби зі спільним ворогом. Сама ж федерація була фактично з неіснуючою державою [2, с. 166], що давало простір для маневрів.

Дослідник звертає увагу ще на один важливий момент – на негативне ставлення Антанти до ук-

раїнської державності. Тому Гетьман зробив крок, який «...мав на меті відвернути злобу Антанти, як союзниці Росії, проти України, запобігти на цей тяжкий час напади російських і проросійських сил на Українську Державу» [2, с. 159].

При розкритті теми антигетьманського повстання неможливо обійти увагою позицію Д. Донцова (1883–1973). Протягом 1918 р. він був прибічником гетьманату, проте, наприкінці того ж року його погляди змінилися. Для майбутніх дослідників вчений залишив щоденник за весь 1918 рік, який містить немало цікавих думок «по живих слідах» про ті події. Вони засвідчують, зокрема, зміну ставлення автора до гетьманату. Як відомо, Д. Донцов спочатку підтримував П. Скоропадського. Довгий час він не вірив інформації стосовно «грамоти про федерацію», вважаючи її вигадкою проросійських сил. Але вже 18 листопада 1918 р., переконавшись у достовірності почутого, робить запис: «По проголошенню федерації уважав свої відносини до гетьманського уряду за зірвані» [3, с. 88]. Втім, і на нову владу Д. Донцов особливо не сподівався. «Відчитали декларацію нового, республіканського уряду. Декларація – большевицька» [3, с. 90].

Вже 21 грудня 1918 р. Д. Донцов засуджує політичних діячів Директорії, котрі припускали можливість поступок більшовикам заради мирного врегулювання конфлікту: «Я уважав за абсолютно недопустиме обговорювати нашу внутрішню політику з представниками чужої та ще й ворожої держави. Для них це ж – ці представники ворожої держави були «дорогі товариші», з якими їх лучила боротьба за спільний «світлий ідеал соціалізму». Що їм було до держави? Вірили вони запевнюванням російського уряду, що Ю. Коцюбинський з своєю компанією і з своїми бандами нічого спільного не мають з советським урядом» [3, с. 94]. Правильні висновки з подій кінця 1917-го – початку 1918 р. не були зроблені. Тому фактично відбулося повторення подій, що мали місце за рік до цього – почалося вторгнення більшовиків через Харків і українські сили стали здавати місто за містом. І незважаючи на все це: «Директорія, – констатує Д. Донцов, – йде вліво. Вакханалія. Всіх викидують з посад, хто не є соціалістом. Нічого не розбудовують, рабське малпування большевизму. Страх перед рішучими заходами проти червоних» [3, с. 94]. Побойовання Донцова справдилися – Директорія не змогла захистити Україну від більшовиків.

Нинішнім фахівцям-історикам може прислужитися і творчість Петра Солухи, одного з діячів

ОУН, який у часи Другої світової війни керував районним проводом ОУН у Богуславі. Його книга «Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського» [12] демонструє бачення тих подій з позицій правих сил. Учасники повстання проти Гетьмана звинувачуються автором у зраді України. Між діячами Директорії і більшовиками він ставить знак рівності, адже ті й інші прагнули побудувати соціалізм, а ось питання національного визволення для них не були пріоритетними. Для більшої переконливості П. Солуха цитує членів Центральної Ради, які виправдовуються за проголошення незалежності Четвертим Універсалом, оскільки це йшло всупереч їх планам про «всесвітню соціалістичну федерацію» [12, с. 20–21]. Варто зауважити, що діячів Української Народної Республіки дослідник оцінює доволі негативно: «На горі Україні і її народів провід українським національним рухом та визвольними змаганнями за нашу державність попав не до рук тверезих політиків, людей державної практики і не тих, що почувають відповідальність за свою працю та її наслідки, а до рук наших горе-республіканців, засліплених ідеєю соціалізму-комунізму та всесвітньої федерації» [12, с. 22]. Водночас Гетьману автор віддає належне, бо при ньому було згорнуто соціалістичні експерименти і проголошено захист приватної власності.

П. Солуха звертає увагу читачів на переговори В. Винниченка з більшовицькими делегатами Раковським і Мануїльським про підтримку антигетьманських сил більшовиками. «Переговори поза спиною Уряду своєї держави та ще про повалення своєї держави – ото ж і є та моральна сторона всієї тої справи, що свідчить також і про мораль нашої демократії» [12, с. 41].

Початок повстання для П. Солухи – це кінець української незалежності. «З хвилиною проголошення з Білої Церкви повстання проти Гетьмана, Ленінові непотрібні стали ні Винниченко, ні Шаповал, ні Січові Стрільці, ні договір з Мануїльським, ні перемир'я. Прапор повстання, піднятий Директорією, перейшов до рук Леніна. Тепер Москва сама, без Директорії, робила повстання за українську радянську владу» [12, с. 48]. І хоча сили Директорії «виграли бій під Мотовилівкою, а все повстання в цілому і війну за самостійність України – програли, завалили державу, що ми мали, а край сплюндрували» [12, с. 102].

Із збірників, які видавали гетьманські організації в еміграції, насамперед варто згадати «За величності: у двадцять роковини відновлення Українсь-

кої гетьманської держави» [5], що зберігається у фонді відділу зарубіжної україніки у перевиданні 1955 р. Важливою тут є стаття відомого політичного діяча із прогетьманського табору Сергія Шемета (1875–1957) «Самостійність, як нездійсненна ідея, як декларація, як державний чин» [5, с. 22–38]. На думку автора, гетьманат як форма державного устрою мав представляти всі суспільні стани, на відміну від Центральної Ради і Директорії, котрі намагалися спиратися лише на бідні прошарки населення. «Гетьманство П. Скоропадського повстало не з ідеологічного руху інтелігенції чи другої верстви суспільства, а як відповідь патріотичної військової групи на вимогу і стихійний рух хліборобської кляси, підтриманої всіма іншими верствами українського населення, котрі не хотіли соціалізму, а боролися за принцип власності» [5, с. 29].

Як і більшість гетьманців, С. Шемет вважав союз з білогвардійськими силами виправданим у тих обставинах. «Єдиний можливий союзник залишався – це імперський білий рух, підтриманий козаками на південнім Сході. І все, на чім тільки й могла спертися Українська Держава й українська влада, потягнулося до об'єднання своїх сил із цим єдиним реальним союзником» [5, с. 31]. На думку автора, це могло б дати Україні певний шанс. «Така коаліція анти-більшевицьких сил, як тепер ясно видно, не могла підбити большевицької Москви й відродити Рос. Імперію, але при сприятливих обставинах могла б не пустити Москви до України, на Дон і Кубань. Незалежність України була б урятована» [5, с. 37].

Заслуговеє на увагу також збірник «За всенациональну єдність» [6], присвячений 110-річчю народження П. Скоропадського і 65-річчю встановлення гетьманату. В його розділі «Історичні паралелі» П. Скоропадський порівнюється з Б. Хмельницьким. Обоє, на думку авторів, правили в непростих обставинах, які змушували їх до маневрів у зовнішній політиці. Саме тому наприкінці 1918 р. Гетьман видав відому всім грамоту, «бо іншого виходу не було. Або самоізоляція після розвалу Німеччини і Австрії і в найкоротший час знищення большевиками чи білою гвардією, підтримуваною Альянтами або нідочого не зобов'язуючий акт федерації і виграш в часі, щоб самому вбратися в сили» [6, с. 44]. Однак, «українській інтелігенції, що очолила повстання проти своєї Держави, земля під ногами не горіла. Можна було почекати. Можна було хоч на короткий час піти на співпрацю» [6, с. 44]. Автори

публікації закидають П. Скоропадському поблажливість до опонентів: «якщо Гетьман Богдан Хмельницький мав тверду руку і всіх отих, хто проти нього щось замишляв, немилосердно і жорстоко карав на смерть, то Гетьман П. Скоропадський того не робив. Навіть прямих змовників, про яких йому було відомо на підставі слідчих матеріалів, що вони організують проти Української Держави повстання, він під чесне слово випускав на волю» [6, с. 45].

Вкрай важливим джерелом для розуміння подій кінця 1918р. є праця командира Січових Стрільців Є. Коновальця (1891–1938) «Причинки до історії української революції» [8]. Автор робить спробу розвінчати різні звинувачення на адресу Січових Стрільців, які лунали з боку прогетьманських діячів щодо ролі цієї військової структури у поваленні гетьманату і приведенні до влади Директорії. Кожний закид Є. Коновалець аналізує окремо. Спочатку доволі аргументовано розвінчується міф про валенродизм, тобто приєднання до ворога з метою зрадити його у відповідальний момент, який часто приписували січовикам. Як відомо, Січові Стрільці не підтримали гетьманський переворот у квітні 1918 р. і невдовзі були роззброєні. Але через кілька місяців ця військова частина була відновлена П. Скоропадським. Є. Коновалець пояснює цей крок так: «Ми все підкреслювали, що нам залежить на продовжуванні державності й готові підтримати Гетьмана, коли буде ця державність боронити» [8, с. 10]. Кількома рядками нижче він звертає увагу на ще один важливий момент: «що при тому складі військового елементу, який творився біля гетьманського уряду, необхідно мати й наскрізь українські, національно свідомі й боєво вишколені військові частини» [8, с. 10]. У такий спосіб січовики хотіли створити хоч якусь протизагугу проросійським силам, які справляли вплив на Гетьмана.

Доволі цікавою є характеристика очільника Української Держави від Є. Коновальця: «П. Скоропадський це людина чесна, але дуже слабівільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман завзято вчить-ся української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до наступної зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкреслював, що кермується він лише добром України й нарікав, що українці не хочуть його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їх порад і вказівок» [8, с. 11]. Грамота П. Скоропадського

про федерацію, на переконання Є. Коновальця, звільнила Січових Стрільців від обов'язку служити йому.

Командир Січових Стрільців намагається спростувати й так звану «зраду Галичини», про яку йдеться у вже згадуваній праці Л. Цегельського. Делегація у складі О. Назарука і В. Шухевича після Гетьмана мала зустріч з В. Винниченком, після якої стрілецька рада у Білій Церкві відкинула розроблений у Києві план допомоги Львову. Було вирішено підтримати вже підготовлене повстання. На переконання автора, рішення залишитися біля центру української державності у той критичний момент великою мірою зумовлювалося домінуванням вихідців з Наддніпрянщини у лавах стрільців, а також думкою про те, що із втратою Наддніпрянської України Галичині не встояти між більшовиками і Польщею [8, с. 14].

На обвинувачення в руйнації української державності Є. Коновалець відповідає таким чином: все і так йшло до війни з більшовиками, а у П. Скоропадського рівень підтримки серед народу на той час був невеликим. Більше того, каральні акції гетьманського уряду «скомпромітували серед широких народніх мас ідею українського національного визволення настільки, що ті маси швидко будуть готові піти за кожною силою, яка йтиме під гаслом боротьби проти України» [8, с. 17].

Важливим внеском у дослідження проблеми антигетьманського повстання є праця «Українсько-московська війна» П. Мірчука (1913–1999) – українського історика, журналіста, діяча ОУН. У своєму дослідженні він намагається прослідкувати, що саме призвело до того, що наприкінці 1918 р. від П. Скоропадського відвернулося багато його прихильників. На думку історика, повстання стало логічним завершенням внутрішньої і зовнішньої політики Гетьмана. З'ясуванню причин, що призвели до падіння Української Держави, присвячений цілий розділ з символічною назвою «Первородний гріх гетьмана». Під останнім П. Мірчук розуміє залучення до управління державою представників проросійських політичних сил. «Усвідомивши собі неможливість поєднати ті дві «хліборобські» партії, – партію українських безкомпромісових в політичному питанні самостійників-державників з партією російських шовіністів-єдінонеділімців, – став Скоропадський перед ділемою: йому треба було піти з одною, або з другою. І Скоропадський, хоч патріот, але вихований в атмосфері російського патріотизму, вибрав – «Союз Земельних Собственників» [10, с. 45]. Ставку було зроблено

на великих землевласників, які все ще симпатизували колишній імперії, а не на Українську демократично-хліборобську партію, яка виступала за суверенітет України. Це і стало, за словами П. Мірчука, тим «первородним гріхом гетьмана», бо «тим рішенням передано керування будівництвом української державності тим, які були й залишилися непримиримими ворогами тієї української державності» [10, с. 45].

Втім, критикуючи П. Скоропадського, автор водночас не забуває згадати і його заслуги. «Були в уряді гетьмана Скоропадського та в державному апараті гетьманської України теж щирі українські патріоти, що зробили в тому часі дуже багато корисного для України. Взагалі, треба признати, що під оглядом техніки державного будівництва, гетьманщина стояла безмірно вище від соціалістичного уряду Центральної Ради. За час майже наполовину коротшого періоду гетьманщини зроблено в кожній ділянці державного життя безмірно більше» [10, с. 47].

Впливи проросійських сил в Українській Державі лише зростали через наплив втікачів із підконтрольних більшовикам територій. Опинившись в Україні, вони невдовзі починали вести ворожу агітацію: «всі ті шовіністичні російські організації вели свobodно свою протиукраїнську роботу, не зустрівши ніколи найменшого спротиву зі сторони гетьманського уряду» [10, с. 49]. Для П. Мірчука, грамота про федерацію – це наслідок поступливої політики гетьманського уряду стосовно даних політичних сил, а антигетьманське повстання – це закономірна відповідь українських сил на такі дії [10, с. 51–53]. Автор критикує П. Скоропадського за те, що той залучив до боротьби з повстанням білогвардійців. Гетьманські збройні сили очолив фанатичний прибічник Російської імперії генерал Келлер. «Шовіністичні оргії російської офіцерні, зневаження українського національного прапора і вивішення на його місці російського трикольного у Києві надали протигетьманському переворотові виразний характер українського національного повстання проти московських зайд. Українські частини гетьманської армії перейшли на бік повстанців» [10, с. 69–70].

Відзначимо ще один важливий момент у дослідженні П. Мірчука. Автор намагається з'ясувати, чи справді антигетьманське повстання стало причиною початку нової війни в Україні, про що так часто говорили прихильники гетьманату. Він констатує: «в обличчі історичних фактів такий заміт виявляється зовсім безосновним» [10, с. 71].

Війна з Польщею почалася ще за правління П. Скоропадського, білогвардійці вели підривно діяльність проти української державності зсередини, а більшовики ніколи не відмовлялися від спроб захопити Україну. Союз з «білими», який проголосив П. Скоропадський, все одно втягнув би Україну у війну з «червоними», які б, в свою чергу, взяли на озброєння гасла «звільнення України від гетьмана». Тому, «новий вибух українсько-московської війни почався зовсім незалежно від протигетьманського повстання» [10, с. 72].

Таким чином, у книжкових фондах відділу зарубіжної україніки НБУВ представлені різні погляди на події кінця 1918 р. Представники політичної еміграції висловлювали діаметрально протилежні думки на ті непрості події, нерідко звинувачуючи один одного. Що характерно, навіть після поразки визвольних змагань суперечки між українськими політичними діячами не припинилися. Досить часто вони намагалися перекласти всю провину за поразку на своїх опонентів. Прибічники УНР критикували гетьманців за реакційність, недемократичність, за намагання об'єднатися з силами, що виступали за відродження Російської імперії, тоді як прихильники гетьманату обвинувачували опонентів у зраді держави, у змові з більшовиками, а також у непотрібних соціалістичних експериментах з власністю. Все це є свідченням складності революційної доби, відсутності консолідації політичних сил тогочасного українства, єдності народу загалом. На нашу думку, важливо детально вивчати праці, в яких подано різні точки зору на революційні події в Україні 1917–1921 рр. Це дасть змогу виявити ключові суперечності сторін і об'єктивно оцінити добу визвольних змагань, зокрема період Української Держави Павла Скоропадського, та уникнути багатьох помилок минулого при розбудові нинішньої української державності.

Список бібліографічних посилань

1. Артющенко Ю. *Події і люди на моєму шляху боротьби за державу 1917–1966*. Чикаго: На чужині, 1966. 219 с.
2. Гирський Д. *Дивні способи виправдовування антидержавної політики*. Торонто, 1973. 184 с.
3. Донцов Д. *Рік 1918, Київ*. Торонто: Гомін України, 1954. 128 с.
4. Дорошенко, Д. *Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року*. 2-е вид. Фотодрук з 1-го вид. 1930 р. Нью-Йорк : Булава, 1954. 424 с.
5. *За велич нації: у двадцяті роковини відновлення Української гетьманської держави*. 2-е видання. Перевидано у десяту річницю з дня смерті гетьмана всієї України П. Скоропадського зі Львова, вид. 1938 р. Нью Йорк, 1955. 186 с.

6. За всенациональну єдність: У 110-річчя народження Гетьмана Павла. У 65-річчя відновлення гетьманства. Торонто : Basilian Press, 1983. 160 с.

7. Кедрын І. *Викривлена правда: події в Україні у 1918 р. у кривому дзеркалі споминів д-ра Лонгіна Цегельського*. Нью-Йорк: Вид. і наклад Братства Укр. січових стрільців, 1963. 35 с.

8. Коновалець Є. *Причинки до історії української революції*. Передм. авт. 2-е вид. Б.м. : Накладом Проводу Укр. націоналістів, 1948. 48 с.

9. Мазепа І. *Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Ч. 1. Центральна Рада. Гетьманщина. Директорія*. Прага: Пробоєм, 1942. 212 с.

10. Мірчук П. *Українсько-московська війна (1917–1919)*. Торонто: Ліга Визволення України, 1957. 80 с.

11. Назарук О. *Рік на Великій Україні: конспект споминів з української революції*. 2-е вид. без змін. Нью-Йорк : Говерля, 1978. 344 с.

12. Солуха П. *Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомозі до Москви – до Леніна)*. Б.м.: Накладом авт., 1973. 378 с.

13. Удовиченко О. *Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921*. Вінніпег, 1954. 178 с.

14. Цегельський Л. *Від легенд до правди. Уривки зі споминів про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.* Філадельфія, 1960. 313 с.

References

1. Artiushenko, Yu. (1966). *Podii i liudy na moiemu shliakhu borotby za derzhavu 1917–1966* [Events and people on my way of the struggle for the state 1917–1966]. Chikaho. [In Ukrainian].

2. Hurskyi, D. (1973). *Dyvni sposoby vypravdovuvannia anty-derzhavnoi polityky* [Strange methods to justify anti-state policy]. Toronto. [In Ukrainian]

3. Dontsov, D. (1954). *Rik 1918, Kyiv* [Year 1918, Kyiv]. Toronto: Homin Ukrainy. [In Ukrainian].

4. Doroshenko, D. (1954). *Istoriia Ukrayiny 1917–1923 rr. Tom 2. Ukrayinska Hetmanska Derzhava 1918 roku* [History of Ukraine 1917–1923. Vol. 2. Ukrainian Hetman State 1918]. Second edition. New York: Bulava. [In Ukrainian].

5. (1955). *Za velych natsii: u dvadtsiati rokovy ny vidnovlennia Ukrainskoi hetmanskoï derzhavy* [For the greatness of the nation:

in the twentieth anniversary of the restoration of the Ukrainian Hetman state]. Second edition. Reprinted on the tenth anniversary of the death of Hetman of all Ukraine P. Skoropadsky from edition of 1938. New York. [In Ukrainian].

6. (1983). *Za vsenatsionalnu yednist: u 110-richchia narodzhennia Hetmana Pavla. U 65-richchia vidnovlennia hetmanstva* [For nationwide unity: In the 110th birth anniversary of Hetman Pavlo. In the 65th anniversary of Hetmanate restoration]. Toronto: Basilian Press. [In Ukrainian].

7. Kedryn, I. (1963). *Vykryvlena pravda: podii v Ukraini u kryvomu dzerkali spomyniv d-ra Lonhyna Tsehelskoho* [Distort truth: the events in Ukraine in 1918 in the curved mirror of Dr. Longin Tsehelsky's memoirs]. New York. [In Ukrainian].

8. Konovalets, Ye. (1948). *Prychynky do istorii ukraynskoï revoliutsii* [Addition to the history of Ukrainian revolution]. [In Ukrainian].

9. Mazepa, I. (1942). *Ukraina u vohni i buri revolutsii 1917–1921. Ch.1. Tsentralna Rada. Hetmanshchyna. Dyrektorია* [Ukraine in a fire and a storm of revolution. Vol. 1. Central Council. Hetmanate. Directory]. Praha: Proboiem. [In Ukrainian].

10. Mirchuk, P. (1957). *Ukraynsko-moskovska viina (1917–1919)* [Ukrainian-Muscovite War (1917–1919)]. Toronto. [In Ukrainian].

11. Nazaruk, O. (1978). *Rik na Velykii Ukraini: konspekt spomyniv z ukraynskoï revoliutsii* [Year on the Great Ukraine: conspectus of memoirs from Ukrainian revolution]. Second edition. New York: Hoverla. [In Ukrainian].

12. Solukha, P. (1973). *Dohovir z Moskvoiu proty Hetmana Skoropadskoho (Volodymyr Vynnychenko ta Mykyta Shapoval po dopomohu do Moskvy – do Lenina)* [Agreement with Moscow against Hetman Skoropadskyi (Volodymyr Vynnychenko i Mykyta Shapoval pro dopomohu do Moskvu – do Lenina)]. [In Ukrainian].

13. Udovychenko, O. (1954). *Ukraina u viini za derzhavnist: istoria orhanizatsii i boiovykh dii Ukraynskykh Zbroynykh Syl 1917–1921* [Ukraine during the war for statehood: history of organization and military actions of the Ukrainian Armed Forces]. Winnipeh. [In Ukrainian].

14. Tsehelskyi, L. (1960). *Vid lehend do pravdy. Uryvky zi spomyniv pro podii v Ukraini, zviazani z Pershym Lystopadom 1918 r.* [From Legends to Facts. Fragments from the memoirs of events in Ukraine associated with the First November of 1918]. Filadelfia. [In Ukrainian].

Yevhen Shparhalo,

Research assistant, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

DIASPORA BOOKS AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE ANTI-HETMAN UPRISING (NOVEMBER – DECEMBER 1918)

Analyzed the publications from the funds of the Department of Foreign Ucrainica of the Vernadsky National Library of Ukraine, which shows us different interpretations of the events on the end of 1918.

K e y w o r d s: fund of the Department of Foreign Ucrainica VNLU, Ukrainian revolution of 1917-1921, anti-hetman uprising, Ukrainian State, Directory of the UPR, emigrant publications on history.

Vernadsky National Library of Ukraine
62, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 16.11.2018 р.